

GIEH

Giehttogiella

TTOG

Handledning i jojk & berättande

IELLA

TJÁLLEGOAHTÉ
FÖRFATTARCENTRUM SÄPMI

MED
STÖD
FRÅN

ALLMÄNNA
ARVSFONDEN

Som barn har vi lätt för att berätta och jojka, men sedan lär tiden oss i regel av med det. Det här är en handledning som syftar till att ge mer plats för samiska berättelser och jojk för barn.

Vi har valt ut några berättelser som är centrala i Sápmi. Själva berättelserna finns i den tillhörande berättarboken, men också digitalt hos Tjállegoahte. Här i handledningen tipsar vi om hur man kan arbeta med och kring dessa berättelser. Övningarna passar ofta alla berättelser och behöver inte användas i den ordning de ligger. Och kom ihåg att berättelserna finns i många olika versioner. De är muntliga och berättade på många andra sätt. Du är fri att göra om dem så de passar dig, och fri att hitta på egna! Eller som Åsa Simma säger:

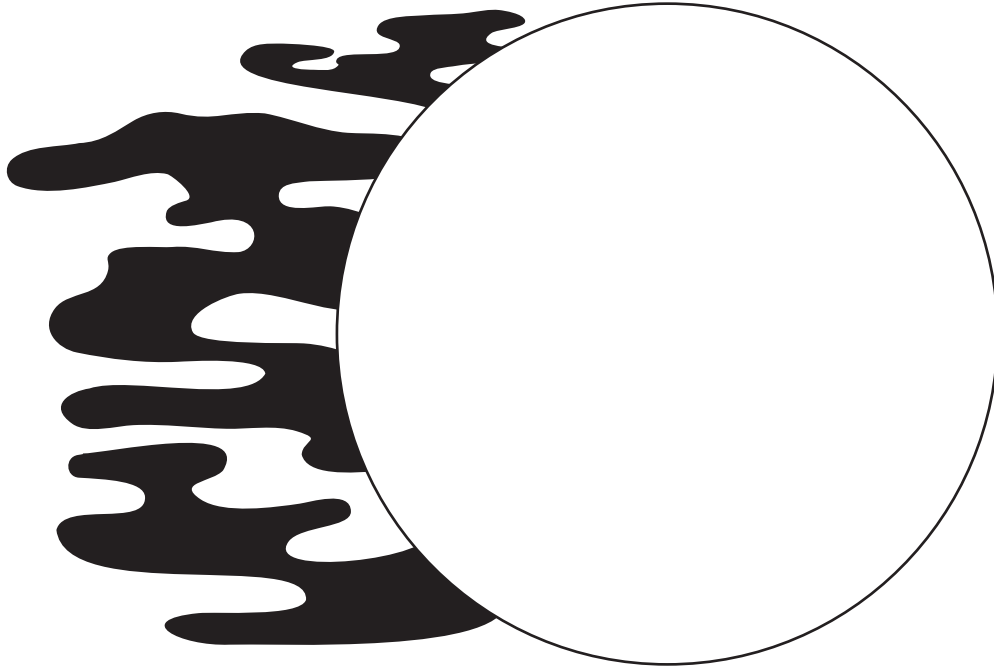
Jag har rätt att lägga min egen krydda i berättelsen. Min mamma kanske tycker att bäcken är viktig i berättelsen, medan jag kanske tycker stenen är viktigare än bäcken. I det traditionella berättandet har jag rätten att färglägga.

Berättande är inget som passar på bara språklektionerna och jojk inte något man bara gör på musiktimmarna i skolan. Vi hoppas ni ska inspireras och ta med joken och berättandet i all slags undervisning och vardag. Det är en del av hela livet. Till varje berättelse hör därför övningar som består av både jojk och berättande, men också duodji och teckning. Tanken är att handledningen ska fungera på olika slags lektioner men också hemma för familjer som vill jojka och berätta mer. En gläntad dörr till eget utforskande.

10 knep till dig som ska berätta

1. Berätta berättelser du känner dig trygg med. En berättelse man tycker om och har lärt sig, sitter inuti en. Och minns du inte allt? Hitta på resten.
2. Berätta gärna var berättelsen kommer ifrån, om du vet. Eller berätta var du har hört den första gången. Men när du väl har gjort det är berättelsen din att berätta. Tillför detaljer, fokusera på det du gillar. Gör den till din egen. Varje gång man berättar färgar man berättelsen efter dagsform, humör och publik.
3. Lägg upp en plan inombords för det du ska berätta. Du handlar inte om att kunna allt utantill, utan mer om att ha en idé om vart berättelsen är på väg. Det viktigaste att veta början, och slutet.
4. Använd dig av rummet. Om det är flera personer du berättar om, var i rummet står de? Var är fjället? Om du bestämt att en person står på ett visst ställe, vänd dig dit om du talar till den personen. Om du bestämt att fjället är på ett visst ställe, hänvisa till det när du pratar om det. Skapa ett rum för lyssnaren.
5. Använd din kropp. Ibland räcker det med en nick eller att räta på ryggen. På stora scener behövs mer gestaltning, men i små grupper räcker ofta det lilla.

6. Använd din röst. Små skillnader i rösten är verkningsfulla. Viskningar. Variera volym. Tempo. En del berättelser passar att berätta dramatiskt, andra kan berättas rakt upp och ner.
7. Inkludera lyssnarna genom att titta på dem ibland.
8. Glöm inte pauser. Var inte rädd för att det blir tyst. Det är skönt för lyssnaren att vila i berättelsen. Om du är för spänd kan du göra något, ta av dig koltbältet. Sparka av dig skorna. Drick vatten. Skapa en paus för dig själv.
9. Det räcker med rösten och kroppen, du behöver ingen rekvisita. Men rekvisita kan också hjälpa att förstärka berättarstunden. Barn tycker om det. En säck med något i eller bara en mössa att ta på sig.
10. Använd dina språk. Använd samiskan och kan du bara lite, så använd de ord du har. Lägg in jojk, sång! Låt berättelsen övergå i jojk eller någon melodi. Så har man alltid berättat i Sápmi.

Skapelseberättelsen

Skapelsemyter finns över hela världen. De berättar hur människor har börjat leva på jorden och hur jorden skapades. Ofta säger de mycket om människors värdegrund och filosofi. I den samiska skapelsemyten berättas det hur mark, djur och människor sitter ihop.

»Bland urfolk berättar dessa skapelsemyter ofta att vi är släkt med solen, månen och stjärnorna. Fast det är långa avstånd mellan världens urfolk och vi är spridda runt jordklotet så liknar myterna ofta varandra och solen är ofta väldigt central«, säger Åsa Simma.

Många olika samiska myter återkommer till solen och de finns i flesta samiska berättelseböcker. Det finns berättelsen om solsönerna och det finns berättelser om solens dotter. När man förmedlar dessa myter till barnen ger man dem förståelse för solens viktiga plats i samisk kultur och varför samerna kallat sig solens barn.

JORDEN

Bygg upp jorden tillsammans med barnen. Utgå från berättelsen om hur jorden skapades av renen och använd renhår, horn, skinn och ben. Och om ni har barn som inte har så nära koppling till renarna, kan ni fundera på hur jorden skulle se ut om den var skapad av andra arktiska djur som betyder något för dem.

VINTERSOLEN

Sätt ut vatten i bakformar med hål i mitten och låt dem frysa till is. Fäst isringarna med ett flätat band eller vanligt snöre och häng upp dem utanför er dörr. Det här är en gammal tradition för att välkomna solen och ta emot solens första kraftiga strålar.

NINA NORDVALL VAHLBERGS KOMMA-IGÅNG-ÖVNING

- Ställ dig brett med benen. Om ni är flera, stå gärna i ring.
- Slappna av i axlar och mage och pusta ut i en stor suck. Be barnen härma.
- Gunga i knäna och låt ett ljud komma ur munnen, som t.ex. aaaa. Beröm och bejaka. Det kan bli fnissigt av att plötsligt låta, låt det bara vara och fortsätt tills alla är med och låter.
- Fortsätt låta och börja sedan pendla med armarna och gunga i knäna som att du åker skidor och låt ljudet komma ut. Nu blir det mer som ett a-a-a, där ljudet trycks ut allteftersom du gungar.
- Fortsätt låta, stå stilla och visa istället att tonen går upp och ned genom att du visar med handen uppåt och sjunger samtidigt en högre ton och tvärt om för lägre toner. Måla i luften med handen och följ rörelsen med rösten. Lite som att rösten åker berg-och-dal-bana.
- Fortsätt låta och träna samtidigt dynamiken, (starkt och svagt) genom att du höjer händerna uppåt när du vill att barnen ska sjunga starkt och sänkt dem mot golvet när du vill att alla låter svagt. Hitta ett tecken för när det ska vara tyst. Beröm!

Den här övningen är bra för att träna att bara låta och att låta ljudet komma ur munnen utan att spänna kroppen eller halsen. Och den är bra för att våga låta tillsammans med andra.

JUOIGANGIEHTA – JOJKARMEN

Krister Stoor förklarar:

Joik är inte skapad för att vara en scenkonst, men däremot sittandes runt en eld. Du behöver inte ta i för att höras. Den avspända kroppen är alltid bra när man framför musik. Låt armarna vara fria och dansa gärna med armen. Du har säkert sett att många jojkare svänger med en arm, som om de är en dirigent till sig själva. Genom att låta armarna vara fria får du friare luftvägar. Om du håller armarna fast vid varandra bakom ryggen minskar det dina möjligheter att utnyttja röstresurserna som du har.

Máddu

I samisk tradition har allt som lever en urmoder, som kallas máddu på nordsamiska. Ordet betyder också ursprung och det är ett ord som finns över hela Sápmi. På sydsamiska betyder maadtoe t.ex. släkt eller platsen du kommer från.

Berättelserna om máddu lär oss att vara varsamma med djur och respektera djuren, oavsett om djuren är små eller stora, rovdjur eller inte. I gamla samiska berättelser har till och med skalbagarna en máddu, en urmoder. Varför ska man berätta om dem? Jo, berättandet är ett sätt att lära barnen att förvalta naturen på rätt sätt. De gamla berättelserna har delats för att underhålla men också för att lära. De lär barn respekt för djur och natur. Berättelserna om máddu lär oss att inte plåga djur, men också att inte ta för mycket av naturen. I en gammal berättelse vaknar máddu till liv när man fiskar alldeles för mycket. Då dyker fiskarnas stora máddu upp under båten. Berättelserna om máddu lär oss att tänka på hur vi ska leva hållbart.

Varje djurs máddu är nära kopplat till djuret självt. Inte sällan är berättelserna ganska brutala. Mössens máddu kan bita av fotsenan om den blir arg. Och retar man upp grodans máddu kan man bli så sjuk att man till slut dör, om man inte slutar förarga djuret.

EGNA MÁDDU

Hjälp barnen att fundera på djur. Studera olika djur och tänk på vad de har för egenskaper. En fjälllämmel som har vassa tänder, är ettrig och orädd. Hur skulle inte fjälllämmelns máddu kunna se ut? Och flugan som är så snabb och högljudd. Hur ser flugornas máddu ut? Låt barnen välja egna djur och rita.

JOJK

SARA-HELÉN PERSSONS STARTHJÄLP

1. Välj enklare jojkar till en start. Djurjojkar är ofta tacksamma, för de har en rytm som gör att man kan känna igen djuret. Ibland upprepar sig även jojken flera gånger så att man lätt kan följa med. Barnen kan då också få förståelse för hur jojken är uppbyggd. Att rytmen i jojken till exempel visar hur djuret rör sig, om det är litet eller stort.
2. Lek gärna med jojkarna, kanske gissningslekar med hjälp av jojken och charader. På så vis skapas intresse hos barnen.
3. Begränsa er! Ta inte för många jojkar. Dela hellre upp i omgångar. Välj teman, till exempel olika djur.

JÖRGEN STENBERGS RENKALV

Jojka renkalven. Det är en jojka barn kan identifiera sig med. Ta jojken stegvis. Låt barnen vara med och fundera: Är det här verkligen en kalv? Är det så här den låter? Låt dem komma på att, nää, så här kan kalven också låta. Kalven springer, han busar. Låt dem utforska kalvens jojka och gå helt bananas.

DJURJOJKAR

Här är lite olika djurjojkar att lyssna på:

Davvi Jienat/Northern voices (Spotify)

Mánáid luohkeboddu (Youtube)

Vuortjis med Jörgen Stenberg (Spotify)

Gumpe med Inga Juuso (Spotify)

Vielppis med Nuorra juoigit (Spotify)

Tips

GÅ TILL DET LÄSKIGA

Det fångslar eleverna när det är läskigt. Spökhistorier går alltid hem. Ett tips är boken *Soigosiid sáhttu* av Mikkel Magnus Utsi (Davvi girji, 2000). Den bästa tiden för att berätta är skymningen. Vår långa vintertid har alltid varit den bästa tiden för berättelser.

Háhčeseatni och Njávėšeatni

De två mytiska kvinnorna Háhčeseatni och Njávėšeatni är en klassisk berättelse som finns i de flesta områden. Den finns bland annat i barnboken *Gollegoalši*, som i sydsamisk översättning heter *Gullie-tjååtsele*. Där gifter sig Njávėšeatnis dotter med prinsen. I boken *Samiska sagor* av Kirsti Birkeland. (Cappelens förlag, 1986) är de båda kvinnorna med när jorden skapas. Det säger något om hur viktiga de har varit i samisk tradition.

Det sägs bland annat att Háhčeseatni kom från underjorden och tog med sig alla sjukdomar upp på jorden. Háhčeseatni beskrivs som väldigt ful i sättet och namnet återkommer i saker som upplevs obehagliga eller osköna. Till exempel björkarnas missväxter, de svarta, trassliga som finns i trädtopparna. De kallas bland annat för »Háhčeseani lāvzegihppu«. Háhčeseatni är också vad man kallar en stor spindel. »Háhčeseatni suona geassá« säger man på nordsamiska om sendrag – nu drar Háhčeseatni i senorna.

Namnet Njávėšeatni hör däremot ihop med det mjuka långa halshåret på renar och getter, njávvi. Förr i tiden lade man det i vaggan för att barnen skulle sova gott. Det är ett ord som kopplas till det goda och mjuka. Bara på uttalet, de mjuka Njávėšeatni och hårdare Háhčeseatni, hör man skillnaden i hur de framställs.

RITA

Barn brukar tycka att det är roligt att teckna de här två kvinnorna, eftersom de är ett motsatspar. Hur kan deras egenskaper illustreras? Njåvešeatni är vacker och god. Hon kommer från solen och är så givmild att Háhčeseatni utnyttjar det. Háhčeseatni är girig och avundsjuk. Hon vill äga marken och pinar djur.

BILDBYGGE

Gör iordning bilder på både platser och människor. Dela in barnen i grupper på tre. Vänd bilderna upp och ner. Var och ett av barnen ska välja en bild, en plats och två personer. Låt dem ta varsin bild. Alla tre i gruppen berättar om sin bild, vad är det för plats, vad är det för person! Använd fantasin. Låt dem sedan lägga ihop berättelserna och skapa en gemensam historia där både platsen och personerna ingår. Vad händer? Hur börjar berättelsen och hur slutar den?

HUNDEN

Att berätta i Sápmi är för att bereda barnen för vuxenlivet. Samiska har egentligen inget begrepp för uppfostran, men man har en lång rad berättelser. Berättelserna låter barnen själva finna svaren.

Så säger Harald Gaski som är professor i samisk litteratur. Att berätta och jojka för barnen har också varit ett ansvar för både släkt och gudföräldrar. Bland annat skriver Asta Balto som studerat samisk barnuppfostran att slakten skulle lära barnen »visdom genom berättelser.« Berättelsen om hunden är en typisk berättelse som visar på relationen mellan människor och djur, och vidare också om relationen till marken. Det är en bra utgångspunkt för att prata med barnen om samisk livsfilosofi. En guldgruva för den här typen av berättelser är boken *Girjjo-Gárjjo* av Káren Elle Gaup (Davvi girji, 2001).

LÖFTET TILL NATUREN

Vi människor har kommit överens med djuren och naturen om massa olika saker. Vi har kommit överens med hunden om att alltid mata den. En hund som arbetar får mat först. Hunden är vår vän om vi håller vårt löfte. Samma är det med naturen. Björken ger oss ved. Den ger oss material för att slöjda. Men vad har vi lovat björken? Sjön ger oss fisk. Den ger oss en plats att färdas, så vi kan åka med båt från en plats till en annan. Men vad har vi lovat sjön?

Prata med barnen om olika löften men kanske också hur vi människor har brutit löftet till naturen och djuren. Kan ni komma på något?

JOJK

NINA NORDVALL VAHLBERGS HÄRMA-HUNDEN-ÖVNING

- Stå med benen brett isär, uppmana barnen att härma.
- Sätt händerna i sidorna och hosta. Känn hur musklerna i magen och sidorna spänns. Fråga barnen om de känner sina muskler. Förklara att det är dessa muskler vi använder när vi jojkar.
- Fråga om någon har en hund och hur den låter. Eller berätta om din egen hund och härma den. Säg vovv-vovv-vovv, eller tänk att du skäller som en medelstor hund. Låt barnen härma det du gör.
- Säg att nu ska vi skälla som en stor hund och sen en liten, så testar vi olika tonlägen i rösten.

*I den här övningen formar du munnen och därmed blir tonen rund och »jojkgig«.
Den får också barnen att skratta.*

OLIKA HUNDAR

Test att låta som de här hundarna:

RUAGUOTIT (umesamiskt område)

En hund som skäller ihärdigt.

SKAJ (sydsamiskt område)

En hund med ekande skall.

VIRKO (nordsamiskt område)

Glad och pigg hund.

GOAVNNJIT (lulesamiskt område)

En hund som ser skamsen ut med svansen mellan benen.

RÖSTEN

Krister Stoor berättar:

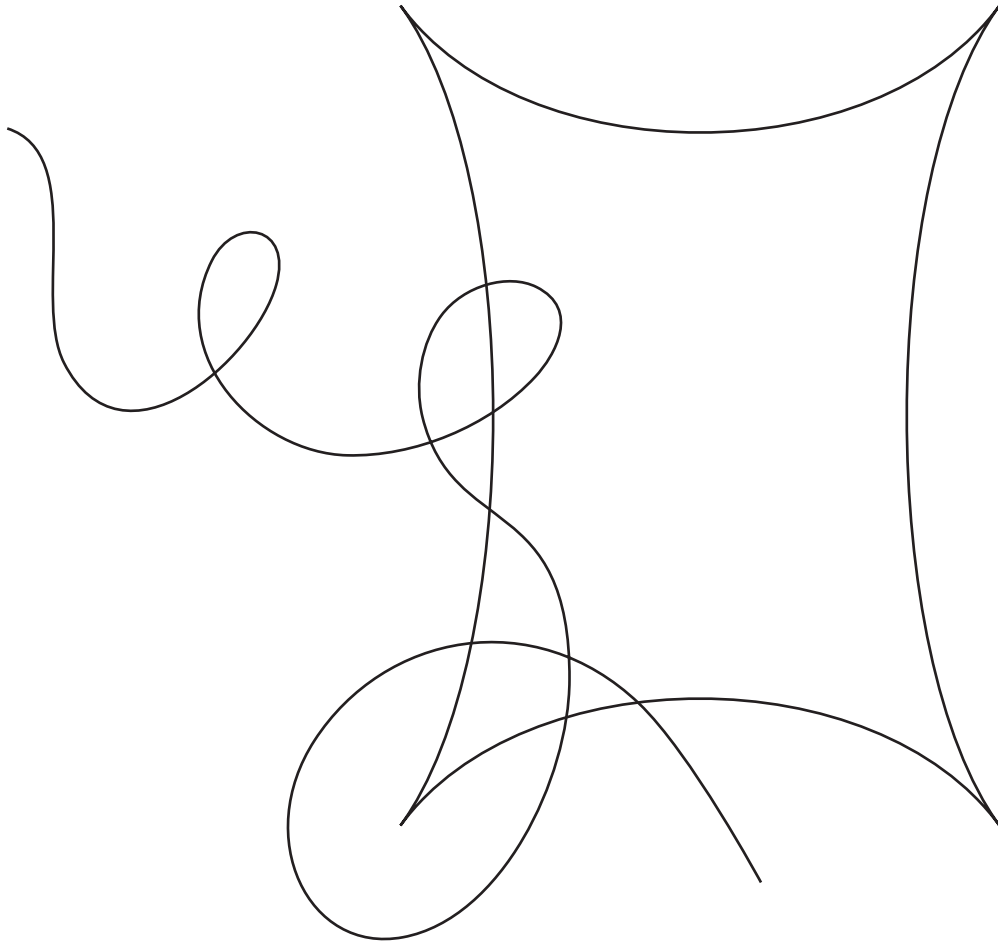
»Sjung med den röst du har och inte med den du önskar att du hade. Att inte försöka sjunga rent efter den västerländska tonskalan, det är svårare än du tror. Vi är skolade idag att sjunga så rent som möjligt, det ska du inte göra. Det är vackert, men inte jojk.

Men hur hittar du din innersta röst? Ett sätt som jag själv har fått lära mig är att gunga med armarna, samtidigt som du släpper ut ljud som kommer naturligt. Håll på i flera minuter och känn hur hela kroppen blir en helhet.

Lek med rösten och prova hur olika ljud låter. Forma munhålan på olika sätt, sjung genom näsan, prova att stänga munnen, sjung med öppen mun.

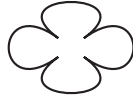
Mest vanligt är att ha en halvstängd, halvöppen mun. Prova att lägga en ganska avslappnad tunga mot gomseglet och säg lo, lo, lo. Efter en stund säg lo, lo, lo, la, känn efter vad som händer med ansiktet, munnen. Vi lägger naturligt vokaler olika i munnen som påverkar ansiktet, tungan åker naturligt ned under tandraden vid la.

Prova att forma munnen och säg na, na, na så får du en naturlig nasal känsla, mycket av ljuden går via näsan. Tungan kommer också att ligga annorlunda i munnen än vid lo eller la. Prova att se vilken skillnad det blir vid na, na, na, no, vad händer vid no? Om du sedan provar att lägga tungan så högt som möjligt i gommen, med en ganska spänd tunga får du ljud som kan låta som en motorbåt. Viktigt i alla övningar är magstödet, annars tar stämbanden stryk. Ett sätt att träna andningsteknik är att dra in luft genom näsan snabbt, du känner att magen putar ut. Blås ut sakta med nästan stängd mun, efter ett tag vid utandningen låter du rösten också vara med.«

Järnnäsan

Det finns många olika slags saker som skyddar oss. I berättelsen om Järnnäsan och sålbbå skyddar det smyckade barmklädet kvinnan i kåtan. Vad hade hänt om hon hade glömt sitt barmkläde? I barnvagnar och gierkav, vaggan, hänger silverkulor och ofta har äldre barn också burit något på sig som skydd. Eftersom silver också är värdefullt kan det räcka med en enda silverknapp i bältet eller någonting fastsytt på ryggsäcken. Man kan också använda mässingsringar. I många traditionella berättelser går det illa om man glömt sitt skydd, men det går bra när man minns det!

GÖR EN ŠIELLA

Šiella kallas gåvor man ger för lycka, välgång och skydd. Gör en egen šiella att hänga runt halsen eller sätta någonstans. Använd mässingsringar, snodd och kanske pärlor. Ni kan också rita en šiella. Teckna smycken, barmkläde eller annat du kan ha som skydd. Eller slöjda. Tälj, klipp, limma. Samtala gärna om olika berättelser knutna till barnens traditionella kläder.

TANKEKARTAN

Ett sätt att frigöra det muntliga berättandet och få barnen att göra eget, är tankekartor. Barn i yngre åldrar kan rita sina tankekartor, eller skriva enstaka ord. Be dem hitta på en berättelse och göra en tankekarta som stöd. Med hjälp av tankekartan ska de sedan berätta muntligt. Vill man gå vidare kan man sedan skriva en historia med hjälp av sin tankekarta.

LÄS

Läs fler berättelser om barn som låtit bli att ha på sig silver när de gick ut. Exempel på en sådan är *Háldi lonuhus* av Thomas Marainen. Den finns också inspelad av Sveriges radios, i berättelsesamlingen *Noaidegiisá*.

FREESTYLA!

Åsa Simma uppmuntrar kreativiteten:

Traditionella berättelser har en sensmoral. När du berättar dem, odlar du det hos barnen och den samiska filosofin lever vidare. Ta Stállo som exempel. Samen är liten, men kan skogen. Stállo förstår ingenting av skogen och du kan lura och driva med Stállo. Det handlar egentligen om filosofi.

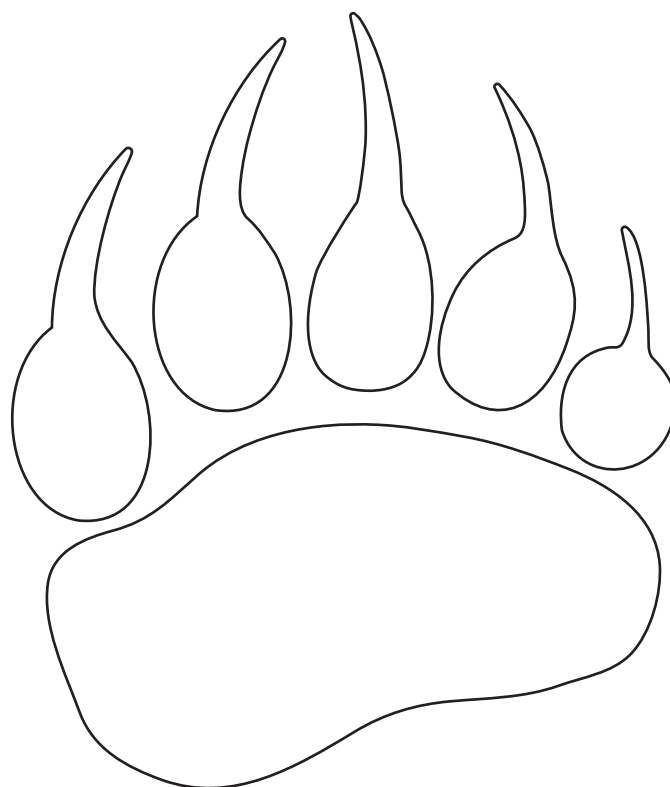
Och du får ändra berättelsen! Du behöver inte berätta den precis som den står i någon bok. Vi borde freestyla mer. Fylla på, lägga till det du vill. För vi behöver också göra nya berättelser – berättandet har genom historien alltid varit aktuellt. Om du lär dig berättelserna så de tar sig in i kroppen din, och det ger i sin tur stora möjligheter att ändra och smycka historierna. Du har dem inte bara i huvudet, du bär dem med dig i hela dig.

Tips

GÖR PLATS

Jag tror man måste ha några historier på lager och kanske någon jojk som ansluter till den historien. Många gånger då jag och mina barn var ute och körde bil höll jag radion avslagen. Så blev det en berättarstund i bilen. Det är bra att skapa sådana stunder, göra plats för dem, både som lärare och som förälder.

– MIKAEL PIRAK

Björnen

Många berättelser har den fått genom åren och i alla tider har människor berättat om sig själv genom djuren. Berättelser om djur är inte sällan en trygghet också för de som inte har något av de samiska språken starkt hemifrån. Bland de första ord barnen lär sig på samiska är ord för djur. Därför kan enkla djurberättelser vara en fin väg in i samiskan. Djur är också ett sätt att känna tillhörighet. Många barn har nära anknytning till renen, andra har en närmare relation till helt andra djur. Genom berättelserna kan man skapa tillhörighet till olika slags djur, också till dem man inte har nära sig.

BJÖRNENS NAMN

Björnen är ett mytiskt djur i Sápmi och har många namn. En del namn har kommit för att björnens riktiga namn inte alltid ska sägas. På nordsamiska kallas dessa namn för »garvinnamat«. Ett sådant är Muoddaáddjá. Muodda betyder päls och áddjá, ja det är ju morfar eller farfar, eller en gubbe. Vargen har man kallat för bland annat ránat efter den gråa pälsen. Kan ni tillsammans med barnen hitta på egna namn till björnen, så att man förstår att det är björnen man pratar om? Utan att använda ordet björn.

PRATA OM FÁRROSAŠ

Fárrosas̄ kan uppträda i djur eller människogestalt och är något som alla har även om man inte är medveten om det. Prata med barnen om djur som de ofta möter eller har en särskild relation till. Det kan vara ett stort djur, en fågel eller en fisk och det är lov att fundera på vad det skulle kunna vara. Det kan ta många år att komma på det, om man ens kommer på det... Samtala om djur och be barnen berätta om möten med djur. Finns det något djur de gärna skulle slå följe med? Något som betyder extra mycket fastän man inte alltid kan förklara varför? Skriv berättelser om mötena. För de yngre funkar ett par meningar, slöjd eller teckningar.

JOJK

NINAS HÄRMA-DJUR-ÖVNING

- Uppmuntra barnen att härma olika djur. Ett i taget. Du visar och barnen följer.
- Fråga efter förslag och gör även barnens förslag på djur. I en barngrupp kan du fråga vilka som har djur hemma, eller om något favoritdjur barnen har och härma det. Exempelvis hund, ren, katt, olika fåglar.
- Alla kan låta som ett djur i taget först och sedan kan alla välja sin favorit och du ber dem att låta samtidigt, så att blir det en djurkör, vilket låter roligt och tokigt. Visa med händerna en tydlig början så att alla börja låta samtidigt och visa sedan ett tydligt slut.

I den här övningen flyttar vi fokus från att sjunga och närmar oss jojkt traditionen, där många jojkar finns som beskriver olika djurs rörelsemönster, läte eller relation till människan.

VIKTIGA DJUR

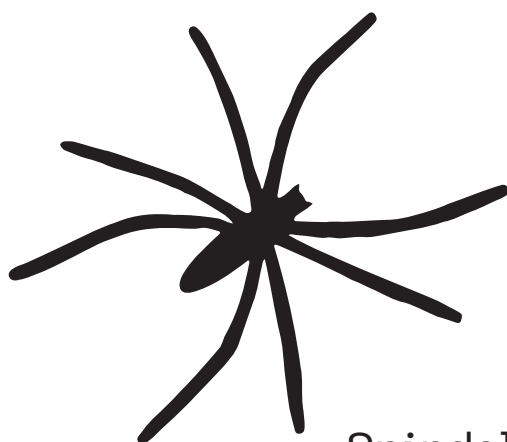
Vi har våra skyddsdjur. Ett däggdjur, en fågel, en fisk. Min pappas skyddsdjur var renen och ripan och för min del är det björnen och lommen. Ofta är det djur du möter ofta och som är viktiga för dig. Barnen tycker om att prata om det här. Och fundera på vilka är mina skyddsdjur? Ett barn sa att musen är mitt skyddsdjur. Jag älskar ju möss. Jo, men då är det nog så, svarade jag.

– MIKAEL PIRAK

NASALA ROVDJUR

Johan Turi skriver att när man jojkar rovdjur ska man jojka nasalt, genom näsan, med orden na, na, na och inte lo, lo, lo. Jag frågade en sångpedagog om detta och hon sade att genom att jojka vargen nasalt får du fram aggressiviteten på ett naturligt sätt.

– KRISTER STOOR

Spindeln

Ibland pratar vi så mycket om björnar, vargar, renar. Och så glömmet vi de allra minsta! Och då inte hararna och hermelinerna, utan om dem som är ännu mindre. Spindeln är en insekt som i berättelserna räddar oss människor genom att spinna sitt skyddande nät. Solveig Labba tipsar om hur hon brukar använda de små djuren i sina berättelser:

Jag har arbetat med att väva samman mina arbeten som förskollärare och slöjdlärare. Jag berättar en berättelse, till exempel varför man inte ska döda spindeln. Jag gör ett berättelsebord där jag sätter de dockor och djur jag ska berätta om. Ibland sitter jag på golvet. Jag tändet ett berättarljus och tar på mig min berättarmössa. Först frågar jag barnen om de har hört berättelsen och vad de tänker om den. Sedan berättar jag och använder dockorna och djuren på bordet eller på golvet. Efter berättelsen slöjdar och målar vi, eller skriver ramsor och sånger. Vi täljer, syr, limmar, klipper. Om berättelsen har handlat om spindel slöjdar vi spindeln, målar den, sjunger om den och skriver spindelramsor.

Jag har också en berättarsäck där jag har många olika slags berättelser, dockor och djur. Men barnen får inte leka med den, den hör bara till berättelserna! De får inte ledsna på mina dockor, det ska kännas roligt att höra vad jag nu tänker visa och berätta om. Barnen tycker väldigt mycket om att arbeta utan böcker.

BYGG SPINDELN

Slöjda spindlar. Använd tyg, ståltråd, pärlor, trä, sten, piprensare eller vad helst ni har. Djuren får gärna ha egenskaper. Använd era spindlar för att göra en teater eller dockteater. Fortsätt gärna berätta medan barnen slöjdar. Elli-Kari Pavval menar att man ofta lyssnar bra när händerna har något att göra:

*Det påminner om när man sitter och väntar på kalvmärkningen.
Man sitter och gör något med händerna och lyssnar på berättelsern
och väntar till dess renhjorden kommer in.*

JOJKA LÖVMASKEN

Små kryp är lustfyllda att jojka och bra att börja med om man är lite rädd för jojken. Jörgen Stenberg tipsar om lövmaskens jojka från Jämtland/Södra Västerbotten:

*Man får leka med fingrarna, använda kroppen, hur masken rör sig.
Små barn vill använda hela kroppen och det är viktigt att få låta dem
använda kroppen som uttrycksmedel. Det gör skillnad om man är
som ett järnspett eller om man rör sig. Ljud kommer inte bara genom
munnen.*

JOJK

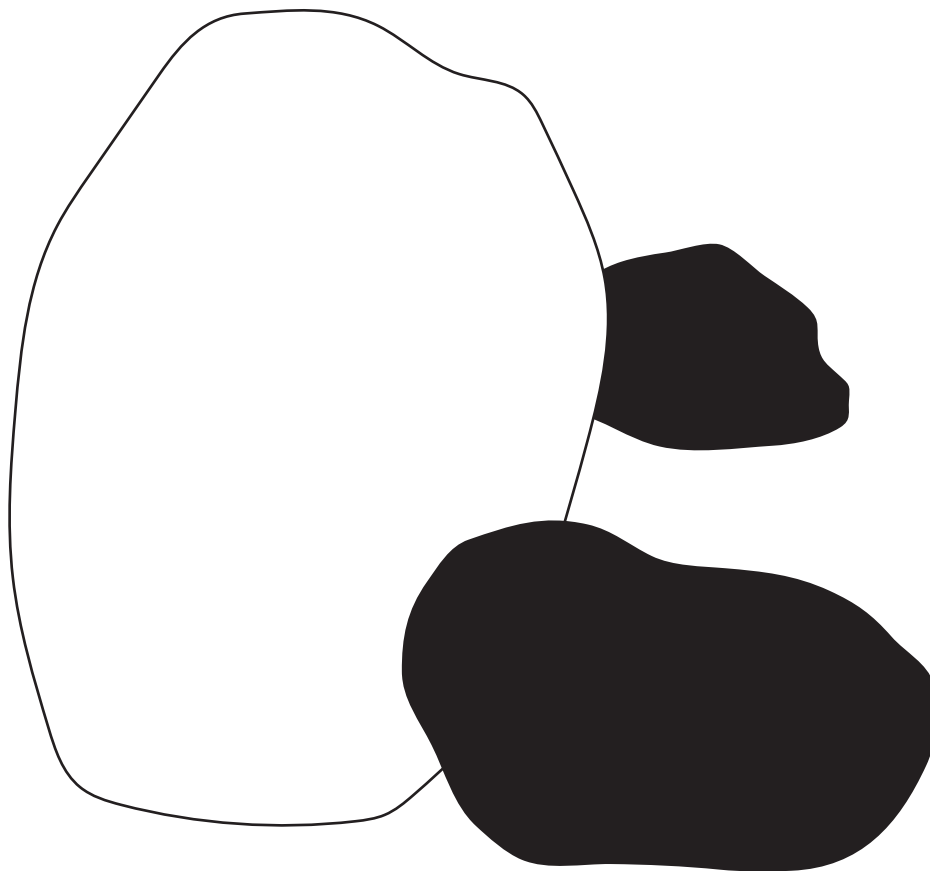
NINA NORDVALL VAHLBERGS LÄR-DIG-DJURJOJKAR

- Börja med en enkel djurjok som är anpassad för barn.
- Jokka så bra du kan och låt hela kroppen vara med. Låt barnen jokka med flera varv tills jokken »sätter sig«. De kommer naturligt att härma dig.
- När barnen lärt det första djuret så prova med en annan djurjok och växla sedan mellan de två. Fråga: och hur lät Njoammils jok? När någon kommit på början, haka på och jokka jokken direkt. Öva tillsammans på att komma ihåg hur jokarna börjar.
- Tipsa barnen om att de kan se en inre bild av djuret som kan hjälpa dem komma ihåg hur jokken var. En rörelse kan hjälpa dem att komma ihåg melodin lättare.

Genom den här övningen har ni faktiskt börjat jokka. Alla behöver inte jokka likadant, huvudsaken att barnen känner djuret och har sin egen inre bild och känsla av det. Det är bra att lära sig minst två djur första gången, då blir det tydligt hur olika jokk kan vara och att de faktiskt beskriver djuren.

SOLVEIG LABBA TIPSAR:

- Berättarmössan visar att: Nu är jag berättaren!
- Dekorera bordet eller golvet så det passar berättelsen.
- Tänd berättarljuset. Det visar att de ska stilla sig och lyssna.
- När jag berättar tittar jag inte på barnen, bara på mina dockor och djur och mitt berättarbord. Det gör jag för att barnen ska följa med i berättelsen. Det påminner om när man sitter runt en årran och tittar in i elden.
- Om barnen inte kan samiska kan man säga djurens namn på många olika språk. Man kan också skriva namnen på ett stort papper och skriva vissa meningar.

Ulldat

Kärt barn har många namn. Det som på nordsamiska ibland kallas för ulldat, är på lulesamiskt område gadneha. Gufihttarat är ett annat ord, eller haldi. Olika områden använder olika ord och egenskaper på dessa väsen som lever sida vid sida med oss människor. Inte sällan finns de i marken under oss. Berättaren och konstnären Maj-Doris Rimpi säger att gadneha finns överallt och att berättelserna handlade om hur man ska godta och respektera dem:

Vi fick aldrig hälla hett vatten, det skulle kallna något för att vi inte skulle bränna dem under jorden. Jag tänker att det handlar om hur man lever med naturen, att man ska vara försiktig. Det är det man lär ut, egentligen.

ENKEL REKVISITA

Ordna en berättarmössa. Ordna en liten giisá eller en kaffepåse. Sätt papperslappar med rubriker på olika berättelser, jokkar och sånger och låt barnen dra en. Och kanske en liten säck med rekvisita? Möss, spindlar, renhorn. Låt barnen slöjda innehållet. Bara genom att använda små figurer, stenar eller leksaker blir berättelsen med enkla medel en liten teater.

Tips

Om jag tänker tillbaka på farmor och farfar och pappa och hans syskon, så var historien många gånger en form av teater. De flög upp och visade. Om nån hade brottats med en björn i berättelsen, så var det nån som brottades när de berättade. Det var en hel teaterföreställning när de kom upp i varv. De härmade röster och härmade personligheter. De höll alltid på med olika röster.

– MIKAEL PIRAK

Lästips

1976 gav Marry Ailonieida Somby ut *Ámmul ja alit oarbmaelli*, som blev den första barnboken på nordsamiska. Den handlar om de underjordiska och är en fantastisk berättelse som knyter an till miljöförstöring och hur vi förvaltar jordens resurser.

ELLI-KARIN PAVVAL OM ATT TACKA

När man ska ta något, de ska man fråga. »Får jag?«. Samma sak när man ska sova natten. »Får jag sova natten här?« Då sover man gott. Du behöver inte säga det högt, man tänk för dig själv, om du får. Det är samma sak med fisken och allt du får från naturen. Du får inte ta allt, du måste kunna lämna också. Och när man har tagit något, då tackar man. Tacka också när du lämnat platsen där du har varit. Det är vackert att göra – tacka och fråga.

Sáiva

Namnet Sáiva finns över hela Sápmi. Kanske har barnen någon sáivasjö, ett fjäll eller annan plats benämnd Sáiva i sin närhet. Sáiva är ett skyddsväsen och platser som har det namnet har varit, och är, heliga. Sáivasjöar har i berättelserna dubbla bottnar och är väldigt fiskrika. På samiska finns många begrepp som lär ut att vara stilla när man är ute i naturen och den här typen av berättelser lär ut just det; inte stoja, respektera. Kunna lyssna. Det är inte alltid lätt att ta sig till en sáivaplats med barnen, men en eldstad kan påminna om en sáivasjö. Elden har också en särskild plats för berättandet i de flesta skildringar och att sitta vid en eld är lugnande. Berättande kommer ofta mer naturligt utomhus eller i en kåta där man ju naturligt sitter i ring.

JOJKA MED

Sara-Heléns Perssons övning:

Välj ut en jojk som du tycker om och lyssna på den hur mycket som helst. Om och om igen. Tills sist kommer du att jojka med så fort du startar ljudfilen, för den har satt sig i ryggmärgen. Genom att lyssna flera gånger kommer du varje gång upptäcka något nytt. Jag brukar lyssna på inspelningen och samtidigt jojka med från början. Det ger ett bra stöd och man kan känna att man kan hoppa in och ut i jokken och lära sig stegvis. Att sitta i ett rum är inte alltid den bästa miljön, förflytta er till jokkens plats. Vid elden, utomhus, ja det finns många andra platser.

TITTA I ELDEN

Gör upp elden tillsammans och låt barnen vara delaktiga eller själva ta hand om elden. Har ni ingen eldplats, ordna en gemensamt. När berättelsen börjar, ska den som berättar främst se in i elden när hen berättar. Då kommer barnen också att göra det. Det är avslappnande att inte behöva se den som berättar i ögonen.

ÁRRAN

Solveig Labba berättar:

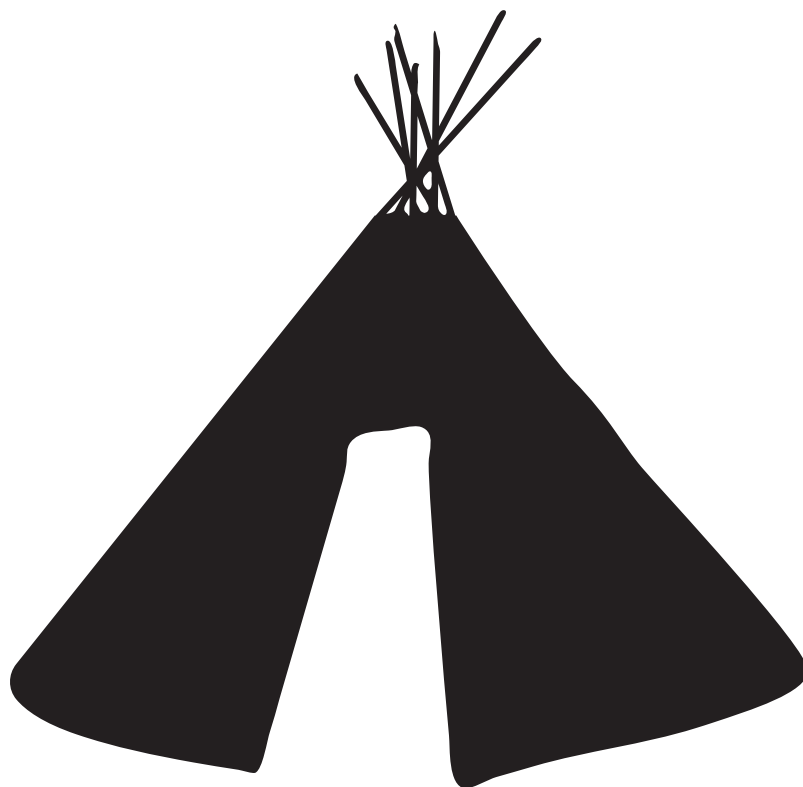
Kåtans árran har alltid varit vårt bibliotek. Där hördes berättelser och erfarenheter våra äldre varit med om. Det var vid elden berättelserna nådde barnen. Vid elden har berättelserna färdats genom historien till vår tid. Har du inte så många berättelser själv, så fråga de du har runt dig. Skriv ner det de äldre berättar eller lär från de många samiska böcker som finns.

NÅGOT ATT RELATERA TILL

Jörgen Stenberg om vikten av områdestraditioner:

Alla barn har en relation till ett område. Även om det inte finns jojkar från familjen, finns kanske någon områdesjojke eller någon älv eller något djur som de kan relatera till. Jokkens dialekter och uttryckssätt håller på att försvinna. I slöjden har kunskapen inte brutits, vi har kvar våra områdestraditioner. Men i jokktraditionen har mycket brutits och många områdestraditioner är borta. Det är en utmaning för pedagogerna att lyfta ner joken till det individuella planet, men det är viktigt att man försöker.

Samtidigt är alla ingångar till joken bra. Det får vara Jon-Henrik Fjällgren eller vad det vill, bara man på något sätt öppnar ingången. Och man kan joken fastän man inte släpper ut ett ljud. Man kan lära sig fast man joken i sitt eget huvud. Jag skulle vilja avdramatisera det där att eleverna måste delta i joken. Ett lärande är ett långt lärande och det handlar om att öppna en dörr.

Stállo

En del historier är skapade för att verka skrämmande på barnen så att det håller sig undan faror som strida älvar, bäckar och sjöar. I Sápmi finns čáhcerávga, som vi bland annat berättar om för att hålla barnen borta från farliga vatten. Men framförallt berättas det om Stállo. Det är den vanligaste samiska sagan och den finns i ett oändligt antal versioner. Bland annat används Stállo för att få barnen att inte vara olydiga eller försvinna för långt. Skrämselföreltelserna har också barnen att lära att stilla sig. Särskilt de yngre barnen gillar Stállo. Det är roligt att någon är stark och så dum!

HUR LURAR BARNEN STÁLLO?

Stálloberättelser finns i de flesta samiska berättelseböcker och nya kommer hela tiden. Be barnet hitta på sin egen Stálloberättelse. Hur ska de lura Stállo? De får berätta precis vad de vill, men de måste vara smartare än Stállo och lyckas smita.

GEMENSAM BERÄTTELSE

Läs eller berätta en Stálloberättelse och dela upp den i delar. Ta ett stort långt papper som ni lägger på golvet och dela in er i grupper. Varje grupp ska teckna en del av berättelsen. När ni sätter ihop era olika bilder ska de bilda Stálloberättelsen från början till slut.

ÖVNING

STÁLLOKOSTYM

Kostymer behöver inte vara så svårt. Det enda en Stállo behöver är lite pråligt silver eller ett sotigt ansikte. Eller hur ni nu vill att er Stállo ska se ut? Fråga barnen hur de skulle klä på Stállo? Barn tycker om utklädnader. Gör dem delaktiga. De kommer lyssna med vidöppna öron när kostymen är på.

Tips

ATT GÖRA FULT

Jag vill gärna att man ska kunna uttrycka sig så fult som möjligt. Det är en mental utmaning att släppa att göra något fint, att förstå att syftet med jojk kan vara att något är fult. Att det handlar om att kunna förmedla känslor genom ljud och inte alltid söka det vackraste. För skolade sångare kan det vara riktigt svårt. Man är så skolad hur man ska göra och har gått kurser. Det är svårt att släppa taget. Det är en större utmaning desto äldre man är.

– JÖRGEN STENBERG

Myggan

Finns det något litet djur vi umgås med så mycket som med myggen? Barn är ofta rädda för kryp, men det hjälper inte sällan att berätta om de olika djurens funktion, som att myggen kallas för renskötarens bästa dräng, för utan dem skulle renarna inte samlas om sommaren. Boken *Suga suga su* av Elisabeth Gaup (DAT 1989) är en fantastisk källa till sånger och visdom om allt från mygg till större varelser.

Och inte minst är det kul att göra berättelser och jojka insekterna! De låter mycket och rör sig väldigt karaktäristiskt.

LETA INSEKTSNAMN

Insekterna har ofta ljudhärmande fantastiska namn på samiska. Arbeta med att sätta namn på insekterna och skriva små dikter och miniberättelser med namnen. Även barn som inte kan samiska kan använda de samiska namnen.

JOJKA MYGGAN

Försök härma myggans ljud. Du som vuxen kan börja om barnen inte vågar. Blanda ord med myggans läte och enklare jojk, som »čuoikaeadni hojlelo«. Låt myggan färdas från barn till barn med hjälp av jojken. Barnen får välja vem myggan ska sätta sig på och sen får nästa barn jojka myggan vidare till nästa barn. De kan också använda andra samiska ord för mygga, eller andra flygande insekter som fluga, trollslända osv. Anpassa ljuden till hur stor insekten är och insektens egenskaper. Låt de olika insekterna flyga mellan barnen i gruppen.

MINNESKONST PASSAR ALLT

Sara-Helén Persson tipsar:

Jojken behöver inte enbart läggas in under musiktimmen, då jojken är ett sätt att berätta och minnas kan man lägga in det under massa andra ämnen också. På så vis kan ni få in jojken som en del i hela skolan. I historien kan man jobba med jojkar som berättar om olika händelser som skett tidigare. Inom SO/NO kan man jobba med jojkar som berättar om naturen, djuren, knyta an till religionskunskap vad jojken hade för betydelse för samerna i religionen. I samiska undervisningen, lyssna på jojkar för att höra samiskan. I bild kan man lyssna på jojkar och känna vad man får för känsla av att lyssna och måla eller skapa något från känslan.

Arbetar ni med vätnoe, slöjd, prata om materialet. Träet, var kommer det ifrån? Vad berättar mönstren ni graverar? Vad har olika renhorn för namn? Låt berättelserna fortsätta in i slöjden.

Slutord

Det här ska gå från generation till generation. Ta med någon äldre person som får berätta. Överallt finns det alltid någon som kan berätta. Låt de äldre höras, vart ni än kommer. Och börja arbeta redan med de minsta barnen! Frågar ni dem om de vill vara med, så vill de det, det är jag övertygad om.

– ELLI-KARI PAVVAL

Giehttogiella är ett jojk- och berättarprojekt som har turnerat på svensk sida av Sápmi och besökt skolor, bibliotek och festivaler. Det långsiktiga målet är att göra jojk och samiska berättelser till en del av barn och ungdomars vardag.

Kika in på:

WWW.TJALLEGOAhte.SE/GIEHTTOGIELLA-JOJK-BERATTANDE
för fler intervjuer, övningar och berättelser.

UTGIVARE Tjállegoahte, 2023

REDAKTÖR Elin Anna Labba och Naomi Aira

Översättningar

SYDSAMISKA Åse Klemensson

LULESAMISKA Lisa Gælok

NORDSAMISKA Kari Utsi

ILLUSTRATION Ateljé Grotesk

GRAFISK FORM Ateljé Grotesk

TRYCK Livonia Print, 2023

ISBN 978-91-988934-1-0

MEDVERKANDE

Solveig Labba

Nina Nordvall Vahlberg

Elli-Kari Pavval

Sara-Helén Persson

Mikael Pirak

Åsa Simma

Jörgen Stenberg

Krister Stoor

Jannie Staffansson

